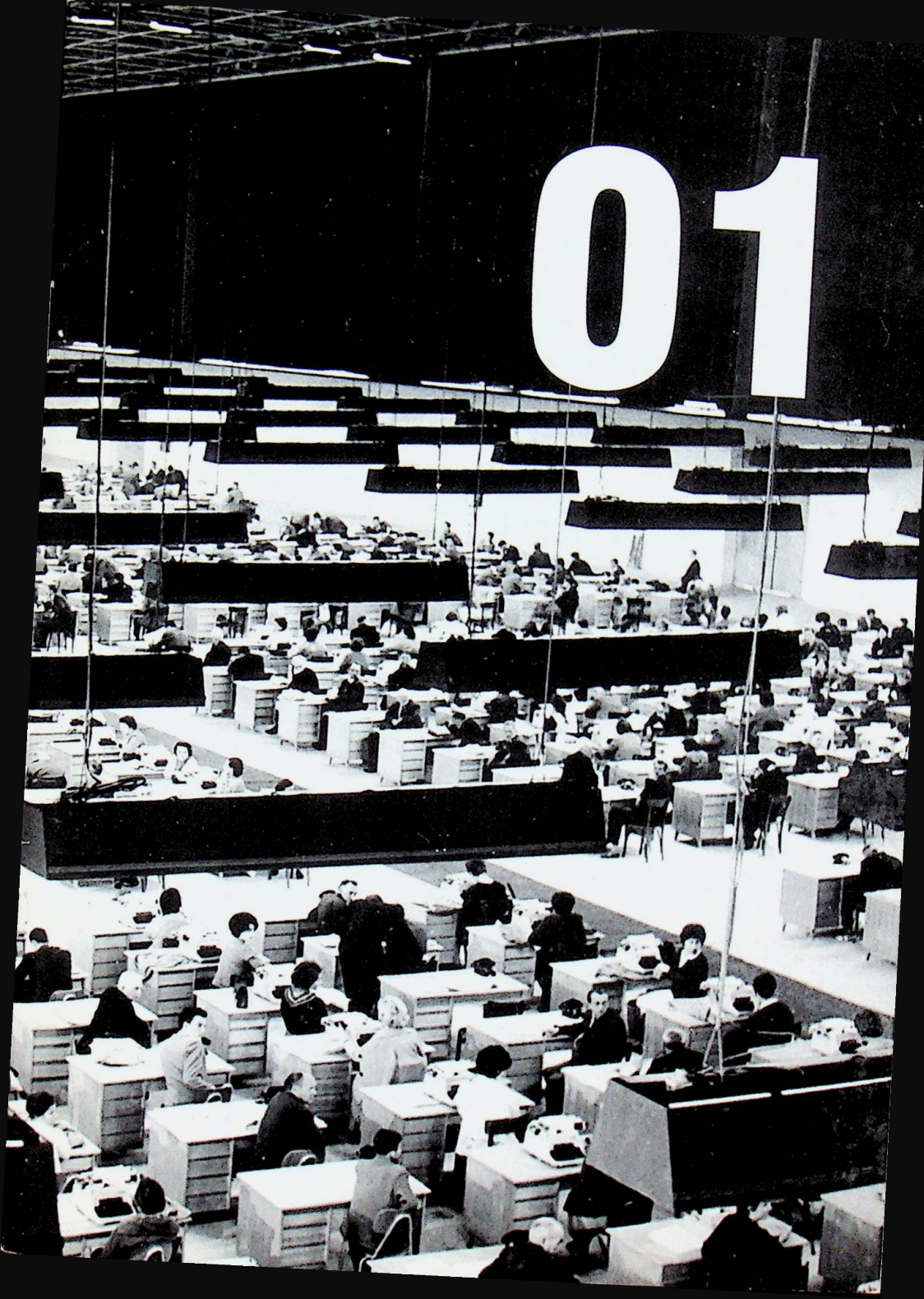

01

FUSNOTE 01

**Zagreb Kafke i Wellesa
/ Zagreb by Kafka and Welles**

KIC, 10. - 31. 7. 2014.

Prvi u seriji pilot programa osmišljenih za najavu, promociju i proširenje unaprijed planiranih istraživačkih i arhivarskih projekata državnih i gradskih institucija. Fusnote 01 inspiriran je izložbom Muzeja Grada Zagreba Grad filma, tvornica snova čije otvaranje imamo čast najaviti artefaktima po prvi puta prikazanim široj publici.

Godine 1962. Orson Welles, gotovo slučajno (sve druge ekranizacije koje su mu producenti ponudili činile su mu se neizvedivima)¹ snima film prema Kafkinu romanu *Proces*, napisanom 1914/15, a objavljenom 1925, kao noćnu moru u kojoj protagonist (Anthony Perkins) prelazi iz jednog bizarnog prostora u drugi, u kojoj ponekada nije jasno radi li se o eksterijeru ili interijeru i kako su oni povezani. Ista godina ostavila je niz umjetničkih djela ovom filmu bliskih po promišljanju ljudskog društva (Burgessov roman *Paklena Naranča* i Huxleyjev *Otok*), ili tjeskobe ljudske egzistencije (filmovi *Pomrčina* Antonionija, *Mondo Cane* talijanskog trojca Cavara, Prosperi i Jacopetti, ili Albeeova drama *Tko se boji Virginije Woolf*), u umjetnosti su enformel i *Nouveau réalisme* izazivali besmisao, a u sve se već uvlači duh rezigniranog cinizma – iste godine Warhol na svojoj prvoj samostalnoj izložbi pokazuje prvi puta serigrafije Campbell juha.

Film za scenografiju koristi ulice Zagreba,² kako kaže redatelj također slučajno. Želio je snimati u starome Pragu, ali nije ishodio dozvolu restriktivnih čehoslovačkih vlasti, dok je Jugoslavija pokazivala velik interes za zapadne filmove. Njega i Perkinsa u Zagrebu zabilježila je, vrlo diskretno, kamera Borisa Szűtza, arhivskog službenika i umjetnika fasciniranog Wellesovim opusom, kao i ona novinarska Mladena Hanzlovskog, koji je za *Studio* radio reportažu o njemu.

Orson Welles prilazi Srednjoj Europi kao stranac, ali ne dozvoljava se šarmirati turističkom romantikom. Zagreb je u njegovoj i Kafkinoj mori

zaista zamjenjiv sa svim srednjoeuropskim metropolama:³ grad prijetjećih tradicijskih i trendovskih arhitektura koje se svaljuju na čovjeka i uvlače ga u svoje registre, grad progona (Holokausta, koji je obilježio Srednju Europu) i provincijalne servilnosti. Logika sna, koju je redatelj uočio u romanu, može se primijeniti na kolaže sa ove izložbe: u radu Mije Vesovića to je slojevita nasumičnost, a u radu Mercedes Bratoš estetizirani fragmenti filmskog zapisa.

Scenografije za film slijede oniričku i tjeskobnu, piranesijevsku viziju u kojoj arhitektura pariške palače u izrazito manirističkom neoklasičnom stilu prelazi u čiste linije Radničkog sveučilišta u Zagrebu. Tradiciju i suvremenost Welles je shvatio kao jednako prijetće i bezlične scenografije besmislenih ljudskih života: „[Kafkin] roman vidim kao zanimljivu kombinaciju nezamislivo sterilne budućnosti i nezamislivo prašnjave akumulacije tradicije koju su birokrati uspostavili kako bi u nedogled nastavljali svoje čudovišne živote”.⁴ Gornji grad ovdje nema sjetnu, agramofilsku romantiku, već je pozornica odvođenja na stratište u scenama punim magle i *noirovske* estetike, a pod zagrađenim gotičkim prozorom na Vranicanijevoj poljani stoje goli starci s brojevima, kao asocijacija na koncentracijske logore. Neorenesansa dvorane Hrvatskog sokola postala je birokratska dekoracija austrougarskih ureda iz romana Krelže ili Musila (i naravno, Kafke). Današnja Vukovarska, ne prikazuje se u le corbusierovskom ključu grada po mjeri čovjeka, kako je to zamislio Vladimir

1 Prema: Orson Welles, predavanje *Filming The Trial*, University of Southern California, 1981, dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=n8BR034qDsk&list=WL&index=26>

2 Dijelovi su također snimljeni u Parizu, Dubrovniku, Milanu i Rimu

3 Tu zamjenu Orson Welles koristi u kratkometražnom nedovršenom eksperimentalnom filmu *Vienna* (1968), kombinirajući naraciju o Beču sa prizorima iz Zagreba

4 Orson Welles, predavanje *Filming The Trial*, University of Southern California, 1981

Antolić, nego kao pustinja u kojoj lamele stambenih zgrada stoje kao monolitni spomenici besmislenog modernog postojanja.⁵

Scena u kojoj K. pred zgradom Ive Gersića (na križanju Vukovarske i Držićeve) raspravlja sa šepavom ženom koja vuče kofer, sugerira dosadu, suludost i tupost života i interakcija unutar ljudskih kohabitacija: zgrada, gradova, radnih ili obiteljskih zajednica. Utopljenost u masi i nužna podložnost poretku motiv je i Kafkinog romana, pa u njemu svećenik kaže: „neusporedivo je bolje biti u službi, makar samo i na ulazu u Zakon, nego živjeti slobodno na svijetu“.⁶

Godine 1952. Vjenceslav Richter uspoređuje geometrijsku estetiku sa bezbrojnim prozorima na stambenim zgradama, veličajući dinamiku, racionalnost i uklopljenost u svakodnevicu nove umjetnosti, čiji je bio predstavnik.⁷ To podsjeća na još jedan značajan scenografski trenutak ovog filma, snimljen na Zagrebačkom velesajmu, ponosu socijalističke ekonomije otvorene svjetskim trgovinskim putovima. Riječ je o uredu u kojemu radi Kafkin optuženik načinjenom u jednoj od velesajamskih hala u koju je doneseno 850 stolova, za kojima je tipkalo jednako toliko statista – činovnika. Prizor zbog pravilnosti u postavu stolova ima kvalitetu geometrijskih apstrakcija koje su tada u velikim količinama dekorirale

moderne ambijente. Ured u *Procesu* anticipira današnje *open space* radne prostore, sugerirajući imperativ (tvorničke) proizvodnje, uniformnosti i djelovanja za kolektiv.

Floskula kojom se opisuje Kafkin roman glasi – „birokratski pakao“, no čini se kako je raj prikladnija metafora. Naime, ideologija moderne i njezino veličanje stroja postigla je to da je on postao idealom čovjeku, od estetskog (od Marinettija do spomenutog Richterovog teksta), pa do poslovno-etičkog veličanja čiste učinkovitosti. Protagonist rado prihvaća taj svijet: redatelj ističe kako je K. u romanu zapravo uspješni i ambiciozni birokrat sa perspektivom napredovanja u karijeri. Podčinjavanje korporativnom ili kolektivnom stroju i sudjelovanje u kotačićima te apstraktne slike upravo je sjajno prikazano u Wellesovoj interpretaciji Kafkinog teksta, kroz lik i gestu istovremeno zbunjenog i nametljivog Anthony Perkinsa.

Feda Gavrilović

5 Potrošenost ideala koji su stajali iza planiranja nove gradske osi vidljiva je i u trošnom stanju Radničkoga sveučilišta danas (na ovoj izložbi prikazanom na fotografiji Bojana Mrdenovića), što je tema rada Davida Majkovića iz 2010. u kojemu umjetnik preklapa negative scena iz *Procesa* i današnjeg stanja građevina. Duhovit pogled na modernu arhitekturu i njezinu ulogu u svijesti zagrepčana dao je godinu nakon Wellesovog filma Zvonimir Berković u kratkometražnom filmu *Naš stan*

6 Kafka, F.: *Proces*, prev. Snješka Knežević, Školska knjiga, 2003, str. 206

7 Richter, V.: *Zarobljene teorije*, u *Krugovi*, 1/1, 1952, Zagreb

In 1962 filming of Orson Welles's *The Trial* in Zagreb happened almost by chance (all other adaptations that his producers offered him felt unusable)¹; based on the novel Kafka wrote in 1914/15, first time published in 1925 this is a nightmarish exploration of bizarre spaces (Anthony Perkins as K.) that strives to diminish exterior/interior differentiation and their interconnection. This same year bares number of art pieces that also take in close consideration this modern vision of society (Burgess's novel *Clockwork Orange*, Huxley's *Island*) or the anxiety of human existence (Antonioni's *Eclipse*, *Mondo Cane* by Cavara/Prosperi/Jacopetti, Albee's play *Who is afraid of Virginia Woolf?*) and in fine arts Informalism and *Nouveau Realism* provoked absurd and spirit of resigned cynicism was already making its appearance - the same year Warhol had his first solo exhibition showing famous serigraphs of Campbell soup.

The film used the streets of the city of Zagreb as set design, also accidentally; says director Orson Welles. His first choice was Old Town Prague but he failed to obtain a permit from the restrictive Czechoslovak officials, while Yugoslavia showed great interest in Western film production. Welles and Perkins were discretely captured by Boris Szutz's camera and journalist Mladen Henzlovsky made the story for the monthly release of *The Studio* magazine.

Orson approached Central Europe as a stranger that is not charmed by tourist picture, charms and romantic settings. Zagreb in his and Kafka's nightmare is really interchangeable with all the Central European capitals,

with the city threatening traditional and trendy architecture that can foist on men and retracts him in their registers, the city of persecution and provincial servitude.² A dream-like logic, which the director noticed in the novel, can be used in the collages on this exhibition: the work of Mio Vesović in its layered randomness, and the work of Mercedes Bratoš in the stylized fragments of film clips.

Set design for the film followed the obscured and anguished, Piranesi-like vision in which architecture of distinctly Parisian palace in its neoclassical style mannerism exceeds the pure lines of the Workers' University in Zagreb. Welles understood tradition and modernity as equally threatening and impersonal scenery for meaningless human life: "I see (Kafka's) novel as an interesting combination of unthinkable sterile future and unbelievable dusty accumulation of tradition established by bureaucrats in order to perpetuate their monstrous life's..."³

Uptown Zagreb is no melancholy place, *agramofilic* romance, but a stage leading to the scaffolding scenes full of fog and *noir* aesthetics, and under braced Gothic windows at Vranicani's Square stand naked numbered old men; in direct association to WW2 concentration camps. Neo-gothic hall decoration has become a bureaucratic Austro-Hungarian office from novels by Krleža or Musil (and of course Kafka). Today the Vukovar avenue is not shown in the le Corbusier's key like the city made to measure a man as Vladimir Antolić envisioned it, but as a dry land where stave residential

1 According to Orson Welles, *Filming The Trial*, University of Southern California, 1981: <https://www.youtube.com/watch?v=n8BR034qDsk&list=WL&index=26>

2 That change Welles made in the short movie *Vienna* (1968) which combines narration about Vienna and visuals of Zagreb

3 Orson Welles, *Filming The Trial*, University of Southern California, 1981: <https://www.youtube.com/watch?v=n8BR034qDsk&list=WL&index=26>

buildings stand as a monolithic monuments of senseless modern existence.⁴ The scene in which K. (Anthony Perkins) debates a lame woman who pulls a suitcase, recalls the boredom and dullness, craziness of life and human interaction within the human cohabitation: buildings, cities, work or family unities. Soaking in masses and inevitable susceptibility to order are motives of Kafka's novel and his priest says: "Unparalleled is to be in the service, even if only at the entrance to the Law, but to live freely in the world."

In 1952 Vjenceslav Richter compares geometric aesthetics with countless windows in residential buildings, extolling dynamics, rationality and the incorporation of new art in everyday life, whose representative he was.⁵ That is reminiscent of another significant moment in *The Trial*, filmed at the Zagreb Fair, a pride monument of the socialist economy open to worldwide trade. The office where Kafka's lead works was made at the hall in which 850 tables were set together with 850 extras playing clerks. The scene in its regularities of set tables has a quality of geometric abstractions that decorated many homes of the period. Office in *The Trial* anticipates today's open-space work areas, suggesting imperative factory production, uniformity and will for collective action.

The empty phrase that describes Kafka's novel is "bureaucratic hell" but it seems more appropriate to use paradise as a metaphor. Modern ideology and its glorification of the machine made machine model for a man, from

the aesthetic to the business and ethical glorification of pure productivity. K. gladly accepts this world: the director points out that in the novel he is actually a successful and ambitious bureaucrat with the prospect of advancement. To subordinate to corporate or collective machine and to be participant as particle of this abstract, society painted painting was brilliantly shown in Welles's interpretation of Kafka's novel, both in character and gesture of baffled and intrusive leading man Anthony Perkins.

Feda Gavrilović

4 The end of ideals that built Vukovarska are visible in documentation on this exhibition (shot by Bojan Mrdenović) the theme of David Maljković's work that juxtaposes scenes from *The Trial*, and present situation of the buildings in Zagreb. Funny commentary of new building in Zagreb was made a year after *The Trial* in Zvonimir Berković's short movie *Our Apartment*.

5 Richter, V: *Zarobljene teorije*, in *Krugovi*, 1/1, 1952, Zagreb

Izložci / List of works

Plakat za film *Proces*, 1962 / *THE TRIAL*, poster, 1962

Fotografije / Photographs

Fotografije iz filma / Photographs from the movie

Ivo Gersić, Stambena zgrada u Vukovarskoj, 1952, stanje danas snimio Bojan Mrdenović /

Today's view of Gersić's building in Vukovarska

Radovan Nikšić i Ninoslav Kučan, Radničko sveučilište, 1961, stanje danas snimio Bojan

Mrdenović / Today's view of Radničko sveučilište

Fotografije sa snimanja / Photographs from the movie set

Mladen Hanzlovsky: Orson Welles u Zagrebu 1959, fotografija

Mladen Hanzlovsky: Orson Welles u Zagrebu pred hotelom Esplanade, fotografija, 1962

Mladen Hanzlovsky, Orson Welles i Anthony Perkins u Zagrebu pred hotelom Esplanade za

vrijeme snimanja *Procesa*, fotografija, 1962

Boris Szűt, Anthony Perkins na snimanju *Procesa*, fotografija, 1962

Boris Szűt, Orson Welles na snimanju *Procesa*, fotografija, 1962

Suvremena reakcija / Contemporary works of art inspired by *The Trial*

Mio Vesović, *Quo vadis? europsko proljeće* 2014, kolaž, 2014

Mercedes Bratoš, *The Play With Joseph K*, kolaž, 2014

Artefakt / Artefact

Stolica iz kinoteke Zlatna vrata u Splitu / Old Cinematheque chair from The Golden Doors, Split

Impressum

Izložba / Exhibition : Zagreb Kafke i Wellesa / Zagreb by Kafka and Welles

KIC / Cultural Info Centre, Preradoviceva 5, Zagreb, www.kic.hr

10. - 31. srpnja / July 2014.

U sklopu izložbenog programa MGZ / Contribution to The Zagreb City Museum expo

Grad filma, tvornica snova, ljeto - jesen 2014 / summer - fall 2014

Izdavač / Publisher : VODA / Nonprofit Art Society H2O, Pavla Hatza 7, Zagreb,

www.udrugah2o.hr

Autor izložbe / Author : Feda Gavrilović

Oblikovanje kataloga / Catalogue design : Ivana Vulić

Lektura / Lector : Ana Jurjević

Prijevod / English translation : Irena Hodžić, Iva Bulat

Tisak / Print : Printera, Zagreb, srpanj 2014.

300 primjeraka / 300 copies

ISBN 978-953-58168-0-5

EXHIBITION

ZAGREB CITY MUSEUM

OPATICKA 20

CITY OF FILM

FACTORY

OF DREAMS

FROM 24th JULY - 2nd NOVEMBER 2014

Posebna zahvala / Special thanks : Ministarstvo kulture RH / Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Vesna Leiner@MGZ, Danijel Rafaelić, Damien Kai B. Gradski ured za kulturu / Town Cultural Office, Trika

This project contributes and reflects on The Zagreb City Museum, Open House exhibition on movies made in Zagreb from last century until today with documents, awards and photographs collected from several archives. For more information please consult current cultural agenda or www.mgz.hr

www.najave.hr

www.kulturpunkt.hr

www.zagreb-touristinfo.hr

www.kulturaugrebu.hr

